

САМОЗАХИСТ ПАЦІЄНТА ТА ЛІКАРЯ

БУЛЕЦА Сібілла Богданівна - доктор юридичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЗАБОРОВСЬКИЙ Віктор Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

В данной статье рассматривается вопрос защиты прав пациента и врача путем самозащиты. Рассмотрены признаки, объекты самозащиты и проанализированы способы самозащиты прав пациента и врача, учитывая современное состояние обращения за защитой нарушенных прав субъектов медицинской деятельности.

Ключові слова: самозахист, пацієнт, захист, лікар, об'єкт, права, правопорушення.

Застосування такого способу захисту, як **самозахист** визнається виправданим, якщо порушення суб'єктивного права вже відбулося і продовжується, а обстановка виключає зараз можливість звернення за захистом до державних компетентних органів, або ж (хоча і не виключається звернення за судовим захистом) особа, права якої порушені, діє за «своєю волею і в своєму інтересі, вибираючи більш оперативні заходи, засоби швидкого і чутливого для порушника реагування» [1, с. 134].

Актуальність даної статті полягає в тому, що пацієнт найбільш вразливий суб'єкт медичних відносин і саме самозахист є дієвим способом захисту його прав. Слід зазначити, що самозахист досить специфічний: «варіативність, правомірність його меж чітко не окреслена, оперативний у здійсненні (як у застосуванні, так і у відмові від подальшого застосування), спрощений механізм захисту, допускається участь сторонніх суб'єктів, права яких нічим не

ущемлені, відсутня певна обов'язкова процедура і так далі». У юридичній науці було вироблено також поняття «близьких до самозахисту» заходів, а також так званих «заходів оперативної дії», під якими розуміються юридичні засоби правоохоронного характеру, вживані до порушника цивільних прав і обов'язків безпосередньо самою уповноваженою особою як стороною правовідношення, без звернення до компетентних державних або суспільних органів. Зокрема, наприклад, дії суб'єкта з односторонньої зміни умов зобов'язання або відмови від його виконання у зв'язку з допущеними контрагентом порушеннями обов'язків. Останнім часом чітка межа між такими поняттями, як самозахист і заходи оперативної дії, мабуть, стирається, і кардинальних відмінностей в них бути не повинно (враховуючи до того ж, що дане формулювання вироблене правовою доктриною і не відоме чинному законодавству). Якщо раніше самостійні дії громадян (як і юридичних осіб) фактичного та юридичного порядку допускалися у суворо обмежених законом випадках, то з прийняттям ЦКУ закріпилося право на самозахист. Самозахист у цивільному праві є застосування особою протидій, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і неправих посягань (ст. 19 ЦКУ). Самозахист цивільних прав допускається у випадку

наявного посягання на право, яке особа має на законних підставах, якщо при його реалізації не було допущено явної невідповідності способів самозахисту характеру і ступеню небезпеки посягання, а також не були перевищені межі дій, необхідних для забезпечення недоторканності права, припинення порушення і ліквідації наслідків такого порушення [2, с. 149]. В.П. Грибанов зауважував, що самозахист – це здійснення уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охорону його особистих або майнових прав та інтересів [3, с. 117]. Оскільки в поняття немайнового інтересу включено здоров'я, то самозахист здійснюється для захисту особистих немайнових благ.

Зауважимо, що законодавство стосовно захисту прав пацієнтів у випадках недобросовісного ставлення до них лікарів та надання неякісної медичної допомоги в Україні недостатньо розроблено, права пацієнта залишаються незахищеними. Основним способом захисту у сфері охорони здоров'я залишається самозахист (своєчасні висновки та дії на основі повної та добре задокументованої інформації). ЦКУ допускає право фізичної особи на самозахист свого життя і захист життя іншої фізичної особи в умовах протиправного посягання.

Самозахист – це право пацієнта, тобто можливість належним чином реагувати самому споживачеві у разі невідповідності умов укладеного договору або самій ситуації, яка виникла, фактично виконуваним діям з боку виконавця, медичного працівника. У юридичній літературі висловлюється думка, що самозахист допускається для захисту життя, здоров'я та інших нематеріальних благ [4, с. 19]. Окрім перерахованого, для споживача – пацієнта важливе значення як спосіб захисту суб'єктивного права набуває самозахист, а також можливість присудження до виконання обов'язку в натурі. У ЦКУ (ст. 19) самозахист визначений як «застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства». До заходів

самозахисту можна віднести засновані на законодавстві або угоді сторін дії суб'єкта з односторонньої зміни умов зобов'язання або відмови від його виконання у зв'язку з допущеними контрагентом порушеннями обов'язків.

Самозахист допускається за умови: 1) що є порушення права або можливість порушення, тобто заподіяна шкода повинна бути значною; 2) необхідність припинення або запобігання порушення; 3) реальна небезпека за таких обставин не може бути усунена іншими засобами. Вичерпного переліку способів самозахисту в цивільному законодавстві не передбачено. Самозахист не може бути визнаний правомірним, якщо шкода явно не відповідає способу і характеру порушення і заподіяна шкода є більшою, ніж попереджена. Тому вважається достатньо дієвим у питаннях захисту прав пацієнта можливість належним чином реагувати самому пацієнту у разі невідповідності умов укладеного договору фактично виконуваним діям з боку медичного працівника, тобто скористатися самозахистом.

Вичерпного переліку заходів (способів) самозахисту в цивільному законодавстві не передбачається. І правопорядку, що діє, вони також можуть бути поки невідомі, але неминуче знайдуть свій прояв з подальшим розвитком економічних відносин і права. Самозахист не може бути визнаний правомірним, якщо він явно не відповідає способу і характеру порушення і заподіяна шкода є значнішою, ніж попереджена.

У Німецькому цивільному уложенні інституту самозахисту присвячений цілий розділ, у якому до того ж вказується відмінність між самозахистом («*Notwehr*» і «*Notstand*») і самодопомогою («*Selbsthilfe*»), причому можливість скористатися самодопомогою, застосувати навіть силу (ст. 229 Німецького торговельного уложення). Це називається «правом кулака» («*Faustrecht*»). Проте для громадян Німеччини практично не виникає необхідності користуватися тією або іншою мірою самодопомоги, зважаючи на дивовижну ефективність діяльності саме судових органів у питаннях

захисту цивільних прав. У рамках так званого «швидкісного процесу», що існує в Німеччині, особа може отримати судовий захист практично в будь-який день і годину, коли суддів і судових виконавців викликають з дому, для вирішення справи за 2 години і рішення передається судовому виконавцеві. Саме тому в Німеччині немає необхідності особі, чиє право порушене, вдаватися до «самопоміжки», до безпосередніх дій фактичного порядку [5], на відміну від України, де цивільні справи затягуються.

Медичний працівник має право здійснити самозахист від пацієнта шляхом відключення номера пацієнта, який щоденно турбує його дзвінками про встановлення кожного разу нового діагнозу. Самозахист – неюрисдикційна форма захисту права на здоров'я, тобто захист цивільного права власними діями уповноваженої особи без звернення до державних та інших уповноважених органів. Вважають, що самозахист цивільних прав за юридичною природою є формою [6, с. 12], а не способом захисту права і повинен розглядатися як субінститут цивільного права та визнаватися як самостійне суб'єктивне право особи. Пропонують ввести в науковий обіг договір про надання особистої охорони з метою запобігання посяганням на життя та здоров'я [7, с. 12]. Однак, ми погоджуємося з О.І. Антоном, що це є заходами охорони, а не захисту [8, с. 4]. Здійснюючи медичну діяльність суб'єкти медичних правовідносин мають право захистити своє право на здоров'я шляхом використання тих способів самозахисту, які не передбачені цивільним законодавством. Наприклад, пацієнт може вибрати капельницю з руки, якщо йому паморочиться в голові, зле, а поблизу немає медсестри. Це один із способів самозахисту шляхом припинення порушення.

Ознаками права на самозахист є: 1) можливість самостійно здійснювати захист, не звертаючись до юрисдикційного органу; 2) виникає в разі порушення чи створення реальної загрози порушення прав або інтересів; 3) може реалізуватися за допомогою заходів, які відповідають

загальним критеріям правомірності, що відрізняє самозахист від самоуправства, дії якого вчиняються з порушенням встановленого порядку; 4) є цільовим правом і здійснюється з метою запобігання, припинення порушення права або ліквідації наслідків порушення, що відрізняє самозахист від самосуду, спрямованого на покарання; [8, с. 3-4] 5) заподіяна шкода менш значна, ніж та, що загрожувала; 6) небезпека, яка загрожувала цивільним правам за цих обставин, не могла бути усунена іншими засобами [9, с. 264]; 7) спрямування самозахисту на припинення порушення та наслідків такого порушення.

Об'єктом самозахисту є суб'єктивні цивільні права [10, с. 135] та інтерес – неопосередкована «регулятивним» правом соціальна потреба особи у певних благах, взята під правову охорону шляхом надання її носію права на захист [8, с. 4]. Ознаками для самозахисту суб'єктивних цивільних прав є: 1) факт порушення суб'єктивного цивільного права; 2) законом або договором передбачені заходи, якими уповноважена особа має право скористатися для безпосереднього впливу на порушника; 3) здійснюється силами потерпілого; 4) застосовувані заходи не виходять за межі необхідних дій для припинення порушення і повинні відповідати йому [10, с.137]. Умовою самозахисту є знання [11, с.188]. Цікаве твердження, оскільки відсутність знань веде до неможливості захисту, однак в людині закладено підсвідомо захист своїх прав та інтересів, чи є знання, чи їх нема.

Формами самозахисту є необхідна оборона та завдання шкоди в стані крайньої необхідності. Необхідна оборона в медичній діяльності може проявлятися з боку пацієнта у випадку халатності лікаря, якщо він хоче зробити ін'єкцію з розчином, на який у пацієнта алергія або він може впасти в коматозний стан, або помилково поміщення в психіатричний заклад. Однак факт завдання шкоди в наявності, і така шкода не підлягає відшкодуванню, оскільки завдана в стані необхідної оборони [12, с. 119-120].

Відповідно до законодавства медичні і фармацевтичні працівники зобов'язані надавати своєчасну та кваліфіковану медичну і лікарську допомогу, а також безоплатно надавати першу невідкладну медичну допомогу у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях (стихійні лиха, катастрофи, епідемії, забруднення довкілля тощо), а медичні працівники, крім цього, – і при гострих захворюваннях. Медична допомога у невідкладних та екстремальних ситуаціях забезпечується службою швидкої медичної допомоги або найближчими лікувально-профілактичними закладами незалежно від відомчої підпорядкованості та форми власності.

У кримінальному праві ми стикаємося з проблемою «колізією життів» при крайній необхідності, тобто чи можна рятувати своє життя чи життя родича, жертвуючи життям іншого [12, с. 102]. У цивільному праві про завдання смерті іншій особі не йдеться, але все ж таки може виникнути ситуація, коли лікареві треба вибрати кого рятувати, наприклад, при дорожньо-транспортній пригоді. Вважаємо, що лікареві необхідно із ситуації визначити важкість кожного потерпілого і, враховуючи найбільш тяжкий стан пацієнта, приступити до його обстеження, якщо виявиться, що стан здоров'я пацієнта невиліковний відразу почати лікування наступного пацієнта. Крайня необхідність повинна бути цілеспрямована, раціонально обгрунтована, враховуючи момент виникнення. Вважають, що право на здоров'я не може самостійно захищатися, а лише право на безпечне для життя і здоров'я довкілля може захищатися за допомогою необхідної оборони (перешкоджання роботі обладнання зі скидання отрути у воду) [12, с. 153]. З цим важко погодитися, оскільки самозахист може відбуватися будь-яким суб'єктом медичної діяльності. Зазначимо, що обов'язок відшкодування шкоди, яка виникла в результаті правомірних дій, вчинена в стані крайньої необхідності, не є відповідальністю. Суб'єкти діють правомірно і невинно. Є категорія суб'єктів, які зобов'язані були відвертати небезпеку,

вчиняючи при цьому дії, пов'язані з ризиком. Вони не могли не виконувати свої обов'язки стосовно відвернення небезпеки внаслідок припису закону, яким на них не тільки покладені певні обов'язки, але й було надано повноваження на завдання шкоди [13, с. 180]. Отже, ч. 2 ст. 1171 ЦК передбачає, що суд може повністю звільнити особу від відшкодування шкоди, яка завдала її у стані крайньої необхідності. Це найбільшою мірою стосується медичних працівників, оскільки вони завжди, рятуючи особу, де б вони не перебували, виконують клятву Гіппократа.

Список використаних джерел:

1. Путинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / Б.И. Путинский. – М.: Юрид. лит., 1984. – 224 с.
2. Свердлык Г.А., Страунинг Э.Л. Защита и самозащита гражданских прав / Г.А. Свердлык, Э.Л. Страунинг: Учебное пособие.– М.: «Лекс-Книга», 2002.– 208 с.
3. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов.– М.: «Статут», 2000.– 411 с.
4. Свердлык Г.А., Страунинг Э.Л. Понятие и юридическая природа самозащиты гражданских прав // Государство и право.– 1998.– №5.– С. 19.
5. Герг Шварц. Публичные лекции председателя Сената по гражданским делам Верховного Суда земли Рейландпфальц / Шварц Г., ФРГ. 7–10 октября в 1996 г. – Германия, 1996.– 243 с.
6. Братель Олександр Григорович. Цивільно-правові наслідки надзвичайних ситуацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». / О.Г. Братель – Харків, 2003.– 20 с.
7. Лісніча Т.В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: за спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний

АНОТАЦІЯ

В даній статті розглядається питання захисту прав пацієнта та лікаря шляхом самозахисту. Розглянуто ознаки, об'єкти самозахисту та проаналізовано способи самозахисту прав пацієнта та лікаря враховуючи сучасний стан звернення за захистом порушених прав суб'єктів медичної діяльності.

SUMMARY

This paper deals with the protection of the patient and the doctor by self-defense. Considered features, objects and self-analysis methods of self-protection of the patient and the doctor considering the current state of seeking protection of violated rights of medical activity.

процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. В. Лісніча. Х., 2007.– 20 с.

8. Антонюк Олена Ігорівна. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.І. Антонюк. – Харків, 2004.– 20 с.

9. Чернат В.А. Зобов'язання внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи //Актуальні проблеми держави і права, 2006. - Вип. 25. – С. 260-266.

10. Азімов Ч. Здійснення самозахисту в цивільному праві / Ч. Азімов // Вісник Академії правових наук України. – №2 (25). – 2001. – С. 135-141.

11. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В.П. Грибанов.– М., 1972.– 284 с.

12. Антонюк О.І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : Монографія / О.І. Антонюк. – Донецьк : Донецький юрид. ін-т ЛДУВС. – 2006. – 220 с.

13. Волков О.А. Суб'єкти зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності / О.А. Волков // АПДІП. – Вип. 41. – 2008. – С. 176-183